

İmam-Hatip Liselerinde Çalışan Öğretmenlerin Mesleki Sorunlarının Analizi ve Çözüm Önerileri

Analysis of Professional Problems of Teachers Working in Imam-Hatip High Schools and Suggestions for Solutions

Ali BALTACI

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Din Eğitimi Anabilim Dalı

Dr. Lecturer, Mersin University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Religious Education, Mersin / Turkey
baltaci7@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2550-8698

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 13 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.588197

Atıf / Citation: Baltacı, Ali. "İmam-Hatip Liselerinde Çalışan Öğretmenlerin Mesleki Sorunlarının Analizi ve Çözüm Önerileri / Analysis of Professional Problems of Teachers Working in Imam-Hatip High Schools and Suggestions for Solutions".

ilted: ilahiyyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyyat researches 52 (Aralık/December 2019/2): 241-264. doi: 10.29288/ilted.588197

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilahiyyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu araştırmanın amacı, imam-hatip liselerinde çalışan öğretmenlerin mesleki sorunlarının belirlenmesidir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşıma göre tasarlanmıştır. Çalışma grubu, amaçlı nitel araştırma örneklem yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılarak belirlenmiştir. Çalışma grubunu Ankara ilinin çeşitli imam-hatip liselerinde çalışan 58 öğretmen oluşturmaktadır. Verilerin toplanması amacıyla bir görüşme formu kullanılmış ve görüşmeler kayıt altına alınmıştır. Görüşmelerle elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutularak nitel veri analizi yöntemlerinden olan Miles-Huberman modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin sorun olarak belirlediği ilk beş tema: “Din eğitimi, öğretmen, öğrenci, okul yöneticileri ve üst yönetim kaynaklı sorunlar” olarak belirlenmiştir. Din eğitimi literatüründe öğretmenlerin mesleki sorunlarını ele alan çalışma olması ve okullarda yaşanan çeşitli ve çok sayıda soruna ilişkin nitelikli bilimsel veri sunması, bu araştırmanın önemine vurgu yapmaktadır. İmam-hatip liselerinde karşılaşılan mesleki sorunlara ilişkin din eğitimi politika belirleyiciler ile akademik çevrelerin dikkatini çekmeyi hedefleyen bu araştırmanın, literatürdeki önemli bir boşluğu kapatacağı ve konuya ilişkin ilgi uyandıracığı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Din eğitimi, İmam hatip lisesi, Öğretmen, Öğretmen sorunları.*

Abstract

The aim of this study is to determine the professional problems of teachers working in imam-hatip (religious vocational) high schools. The research is designed according to the phenomenological approach, one of the qualitative research methods. The study group consisted of 58 teachers working in Ankara and was determined by maximum diversity sampling among purposive qualitative research sampling methods. The data obtained from the interviews analyzed with Miles-Huberman model which is one of the qualitative data analysis methods. According to the results of the research, the first five themes that teachers identified as problems were: “Religious education, teachers, students, school administrators and senior management problems”. The fact that this study deals with teachers' professional problems in religious education literature and presents qualified scientific data on various and many problems experienced in schools emphasizes the importance of this research. It is hoped that this study, which aims to attract the attention of policy makers and religious circles regarding the professional problems encountered in imam-hatip high schools, will close an important gap in the literature and arouse interest on the subject.

Keywords: *Religious education, Imam Hatip high school, Teacher, Teacher problems.*

Extended Summary

Imam-hatip high schools, which are an important application area of religious education, are structures consisting of employees of various levels and qualities. Imam-hatip schools include teachers and administrators, civil servants and other personnel. Apart from these employees, school-parent associations, various non-governmental organizations, alumni associations and the top management units that are affiliated with Imam-hatip schools are also influential in the success of the activities carried out in the school. In this respect, this study focuses on Imam-hatip high schools, which are among the religious education schools, and aims to determine the professional problems of teachers working in these schools. Although there are studies directed to the problems of Imam-hatip high schools in the literature, the main reason for conducting this study is the lack of studies that address teachers' professional problems. In addition, the quality of education provided in these institutions will be clarified and qualified scientific data will be presented to religious education literature in order to create new areas of discussion by identifying the professional problems of teachers working in Imam-hatip high schools, which are in the focus of increasing debates both in terms of academic success and low student interest in moral values. In order for an Imam-hatip high school to be effective, teachers must have various carefully defined professional qualifications. Teachers, who are among the

educational staff of Imam-Hatip High School and direct the educational activities, are important for the effectiveness and achievement of the goals of the school. The problems that Imam-hatip high school teachers face in school can be listed as (1) religious curriculum, (2) students, (3) school administrators and other staff, (4) financial resources and (5) physical and instructional facilities of the school. In addition, teachers are required to have the ability to make critical instructional decisions and solve various problems they face during the day. In Imam-Hatip high schools, the above mentioned problems cannot be solved solely by the individual effort of the teacher. When the literature is evaluated, there are researches that teachers working in Imam-hatip high schools have different sources of problems. In general, teachers' problem sources include (1) excessive class size, (2) lack of school facilities, (3) parents' disinterest, (4) students' indifference to classes and (5) student attendance and indiscipline. In addition, teachers' sources of problems related to low job satisfaction, burnout and excess workloads are reported. However, when evaluated in the context of religious education, the first three problem areas faced by teachers are (1) the limitation of the curriculum of religious education, (2) not having sufficient professional skills in teaching and (3) special areas of religious education (Quran reading and comprehension, Arabic language) inadequacy, etc.). This research is based on the qualitative research approach and is designed in the phenomenological design of qualitative research methods. In this research, it was decided to use maximum diversity sampling, one of the purposive qualitative research sampling methods. 58 teachers working in different schools in Ankara form the study group. The research data were obtained through interview records and the data were evaluated with Miles-Huberman content analysis method. According to the results of the research, teachers' problems are: religious education problems, teachers' problems, students' problems, school administrators' problems, senior management problems, socioeconomic environment and parent problems, school building problems, supervision and rewarding problems, teaching equipment and career-related issues. Some of the problems related to religious education can be listed as: the religious education program being far from meeting the current needs, full of unnecessary details, information-intensive and insufficient, the pressure of NGOs and other religious groups on teachers and the reluctance of students towards religion. Some of the problems related to teachers are: The loss of teachers' belief in education, the increase in the number and intensity of political and religious discussions among teachers, and the lack of interest in teachers' work, low job satisfaction, and lack of feeling of school. Some of the problems related to the students not punishing the indisciplined behaviors of the students, not trying to prevent the bad habits of the students, Syrian students' disrupting the class and school order, and not taking precautions against discussions such as political party, ethnic origin and sectarianism. In this study conducted to determine the basic professional problems of the teachers working in Imam-Hatip high schools, the main problems, which are important in terms of the Turkish education system in general, and religious education in particular, were identified. Although the Imam-hatip high school buildings are physically deficient, the maintenance and repairs of the schools are hampered and even some parts of the newly constructed buildings may become unusable within a few years. However, the crowded class sizes compel the physical facilities of the school. The socioeconomic environment in which Imam-hatip high schools are located generally cause schools to experience security problems; and environmental behavior disorders can be seen among students. Some of the recommendations developed from the research findings are as follows: • Imam-hatip high schools should be physically improved, and in order to eliminate the shortcomings of teachers and other personnel, special working principles for Imam-hatip high schools should be determined. • Practical in-service training opportunities should be provided for professionals working in these schools in order to solve the educational problems experienced in Imam-hatip high schools. • The religious education program should be renewed to meet the requirements of the age; Particular attention should be paid to the aspects of social media and other technological opportunities that adversely affect religious education. • In order to increase the school-family interaction, teachers should be provided with a variety of practical in-service training that can improve social relations.

GİRİŞ

Toplumun din eğitime yönelik ihtiyacını karşılama amacıyla açılan imam-hatip liseleri, din eğitiminin işlevsel bir parçasıdır. Bu yönüyle din eğitiminin uygulama alanı olan imam-hatip liseleri, din öğretiminin öğrenciye kazandırmak istediği çerçeveyi belirler. Temel amacı, öğrenciye hizmet etmek olan imam-hatip liseleri, kendine has öğretim programına sahip profesyonel çalışma alanlarıdır. Profesyonel bir çalışma alanı olarak imam-hatip liseleri içerisinde öğretmen ve yöneticiler ile memur, hizmetli ve diğer personeller bulunmaktadır. Bu çalışanlardan farklı olarak okulun veli ile ilişkilerini yönlendiren okul-aile birlikleri, çeşitli sivil toplum örgütleri, mezun dernekleri ve imam-hatip liselerinin bağlı olduğu üst yönetim birimleri de okulda yürütülen faaliyetlerin başarısında etki sahibidir. Bu açıdan bu çalışma temelde imam-hatip liselerine odaklanmakta ve bu okullarda çalışan öğretmenlerin, mesleki sorunlarını belirlemeyi ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerilerini konu edinmektedir. Literatürde imam-hatip liselerinin sorunlarına yönelen çalışmalar bulunsa da öğretmenlerin mesleki sorunlarını ele alan çalışmaların sayıca azlığı ve ya öğretmen sorunlarının bütüncül bir bakıştan uzak bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu eksiklikler, çalışmanın yürütülmesindeki temel gerekçedir. Ayrıca, toplumda gerek akademik başarı gerek ahlaki değerlere yönelik öğrenci ilgisinin düşüklüğü gibi konularda giderek artan tartışmaların odağındaki imam-hatip liselerinde çalışan öğretmenlerin mesleki sorunlarının belirlenmesi, bu kurumlarda sunulan eğitimin kalitesi belirginleşecektir. Araştırma ile imam-hatip lisesine ilişkin literatürde yeni tartışma alanları oluşması ve din eğitimi literatürüne nitelikli bilimsel veri sunulması beklenmektedir.

1. İMAM-HATİP LİSESİ ÇALIŞANI OLARAK ÖĞRETMEN

İmam-hatip liseleri, çeşitli düzey ve nitelikte çalışanlardan oluşan bir yapıdır. Bu yapı içerisinde okulun tüm iş ve işlemlerini yürütmekle sorumlu okul müdürü, okul müdürüne yardımcı olmak amacıyla görevlendirilmiş müdür yardımcıları vardır. Bunun yanında öğretmenler, imam-hatip liselerinin temel yapı taşları olarak özellikli bir konumdadır. Ayrıca okul binasının işletme sorunlarını çözmek ve binayı korumak ve bakımını yapmakla görevli memur, hizmetli, aşçı, hemşire, güvenlik görevlisi, okul polisi, kaloriferci, şoför ve ambar memuru gibi farklı iş tanımlarına sahip çalışanlar da bulunur.

Bir ortaöğretim kurumu olması sebebiyle imam-hatip liselerinde belirli sayıda branş öğretmeni (Türk Dili ve Edebiyatı, Matematik, Fizik vb.) ve din eğitimine ilişkin hizmet sağlaması nedeniyle belirli sayıda meslek dersi öğretmeni istihdam edilir. Kısaca imam-hatip liselerinde hem genel kültür ve beceri dersleri hem de imam-hatip meslek dersleri birlikte uygulanmaktadır.¹ Bu yönü ile genel ortaöğre-

¹ Mustafa Öcal, *İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994), 1: 14-15.

timdeki çoğu kurumdan ayrılan imam-hatip liselerinin çalışma takvimi, çalışma süresi ve ders içerikleri gibi genel konular Millî Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmektedir. Ders programlarının uygulanması ve farklı öğretim ilke ve yöntemleriyle konuların desteklenmesi gibi öğretimsel sorumluluklar öğretmenlerin görev alanındadır.² Merkezde belirlenen din eğitimi politikalarının, yerelde uygulama mecrası olan imam-hatip liselerinde, eğitim ve öğretim hizmetleri öncelikle ele alınmakta; eğitimin daha nitelikli şekilde sunulması için gerekli bina ve diğer donanım da ihmal edilmemektedir.³ Bu yönü ile etkili olma gayretindeki imam-hatip liselerinde öğretmenler ile diğer çalışanlar, öğrenciler ve veliler arasında sağlıklı bir ilişkinin ve takım çalışmasının kurulmuş olması önemlidir.

Öğretmen nitelikleri, okulun amaçlarına ulaşması noktasında önem taşır.⁴ Öğrenme süreçleri içerisinde öğrencilerle doğrudan etkileşim içinde olan öğretmenler, bir yandan öğretim sürecini tasarlarken, diğer yandan öğrencilerin istedik davranışlar kazanmasına rehberlik etmektedirler. İmam-hatip liselerinde gerek öğretim programının uygulanması; gerekse öğrencilere istedik bilgi, beceri, davranış ve değerlerin kazandırılmasında etkin bir görev üstlenen öğretmenler, belirli ölçüde genel kültür ve yeteneğe, yoğun bir öğretmenlik meslek bilgisine ve kendi alanlarına özgü bilgiye sahip olmalıdır. Böylesi bilgi birikimiyle donanmış olan öğretmenlerin, kendi alanlarındaki gelişmeleri takip eden ve bildiklerini yeni gelişmeler ışığında güncelleyen nitelikte olmasının yanında bilgisini en uygun şekilde öğrencilere aktaracak öğretmenlik becerilerini edinmesi beklenir.⁵ Nitelikli bir imam-hatip lisesi öğretmenin, gün içerisinde karşılaştığı eğitsel ve mesleki sorunları çözme becerisine sahip olması; farklı sorunlara aynı tepkileri vermek yerine her bir sorun için eşsiz çözümler üretecek bilişsel esnekliği göstermesi gereklidir. Bu açıdan din eğitiminin temel uygulama alanı olan imam-hatip liselerinde görevli öğretmenlerin, yalnızca belirli kazanımları öğrencilere sunmaya çalışmaktan ziyade öğrenciler için rol-model olabilen bir mentör/yaşam koçu konumunda olmaları önemlidir. Öğrencisi ve veliler ile ilgilenen, okulun sorunlarına çözüm arayan ve eğitim sistemi içinde sorunun değil, çözümün kaynağı olan nitelikli öğretmenlerle imam-hatip liseleri amaçlarına daha kolay ulaşabilir.

² Mehmet Korkmaz, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okulu Tercih Süreçleri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2013): 9.

³ İrfan Bozan, *Devlet İle Toplum Arasında: Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı...* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2007), 23.

⁴ Niyazi Can, "Öğretmenlerin Geliştirilmesi ve Etkili Öğretmen Davranışları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (2004): 103-119; Metin Özkan - H. İsmail Arslantaş, "Etkili Öğretmen Özellikleri Üzerine Sıralama Yöntemiyle Bir Ölçekleme Çalışması", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2013): 311-330; Gönül Sakız, "Etkili Öğretmenlik ve Öğretmen Niteliğinin Geliştirilmesi", *Kuramsal Eğitim-bilim Dergisi* 9/2 (2016): 214-244.

⁵ Ali Baltacı - Mehmet Kamil Coşkun, "Din Dersi Öğretmenlerine Yönelik Öğretmen Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8/15 (Ağustos 2018): 1450-1473.

2. ÖĞRETMENLERİN MESLEKİ SORUNLARI

Toplumun farklılık gösteren din eğitimi talep ve beklentilerini karşılama gayretinde olan imam hatip liselerinin çağdaş liderlik özelliklerini sergileyen okul yöneticileri ve sürekli öğrenen, alanıyla ve öğrencilerle ilgili ve etkili öğretmenlik mesleki becerilerine sahip öğretmenlerden oluşması önemlidir. Öğrencileri, öğretim programında yer alan amaçlara motive edebilen ve okulda ortak bir eğitim vizyonu oluşturan öğretmenler, öğrenciler ve diğer öğretmenler arasında takım ruhu oluşmasını ve beraber düşünen, ortak karar alan, sürekli öğrenen ve araştıran bir okul ikliminin geliştirilmesini özendirirler.⁶ Nitelikli imam-hatip lisesi öğretmenlerinin, öğrencilere ve okulun sosyal çevresine yönelik gelişimsel bir vizyonu olmalıdır. Ancak böylesi ideal öğretmen tanımlamalarının pratikte karşılık bulmadığı, öğretmenlerin çeşitli mesleki sorunlar sebebiyle gerçek potansiyellerine ulaşamadıkları bilinmektedir.⁷

Türk din eğitimi literatüründe öğretmenlerin yaşadıkları sorunlarla ilgili çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir.⁸ Bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, imam-hatip lisesinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik çevre, donanım olanakları ile anlık oluşabilen ihtiyaçlar gibi unsurlar, öğretmenlerin mesleki potansiyellerini kullanılmalarına engel olabilmektedir.⁹ Öğretmenlerin okulda karşılaştıkları sorunlar, çoğunlukla (1) din eğitimi müfredatı, (2) öğrenci ve veliler, (3) okul yöneticisi ve diğer personel, (4) mali kaynaklar ile (5) okulun fiziki ve öğretimsel imkânları olarak kategorileştirilebilir.¹⁰ Ayrıca literatürde öğretmenlerin, kritik öğretimsel kararları alma ve gün içinde karşılaştığı çeşitli sorunları çözme becerisi-

⁶ Yin Cheong Cheng, *School Effectiveness and School-Based Management* (New York: Routledge, 2013), 63.

⁷ Niyazi Can - Mustafa Ermeydan, "Disiplin Sorunları ve Sınıf Yönetimine İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi* 1/1 (2017): 50-51.

⁸ İbrahim Aşlamacı, "İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitiminin Niteliği İle İlgili Sorunlar: Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma", *Turkish Studies* 12/10 (2017): 49-80; Şahin Çalışkanoğlu, *İmam-hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)* (Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018); Tuncaç Karateke, *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Batman İli Örneği)* (Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi, 2010); Muhammed Esat Altıntaş, "DKAB Öğretmenlerine Göre Suriyeli Çocukların Devlet Okullarında Karşılaştıkları Sorunlar (Nitel Bir Araştırma)", *Marife* (2018): 469-499; Fatih Çınar, "İmam Hatip Liselerinden Beklentiler", *Journal of International Social Research* 11/60 (2018): 1243-1259; Süleyman Karaceli, "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Problemleri: Şırnak İli Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (2010): 143-163; Mehmet Zeki Aydın, "Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye'de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007): 7-51.

⁹ Mehmet Akif Helvacı - İsmail Aydoğan, "Etkili Okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2011): 52.

¹⁰ Aşlamacı, "İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitiminin Niteliği İle İlgili Sorunlar: Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma", 77-78; Karateke, *IHL Öğrencilerinin Sorunları*, 136-138; Çalışkanoğlu, *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri*, 148-151; Hasan Demirtaş v.dğr., "Okul Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Öğrenci ve Okul ile İlgili Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 13/3 (2007): 437-439.

ne sahip olmadıkları¹¹, sorunları çoğunlukla erteledikleri veya yöneticilere havale ettiklerine yönelik eleştiriler de söz konusudur.¹²

Literatürdeki ilk dönem çalışmalardan birisinde Öcal, imam-hatip lisesi yönetici ve öğretmenlerinin içsel ve dışsal sorun kaynakları olduğunu; içsel kaynakların öğrenci, öğretmen ve eğitim sisteminin kendisinden kaynaklandığını; dışsal kaynakların ise çoğunlukla aile ve diğer demografik değişkenlerle ilişkili olduğunu belirlemiştir.¹³ Karateke, imam-hatip liselerinde karşılaşılan öğretmen sorunlarını; öğrenci, fiziki durum, öğretim programı, idari ve veli sorunları olarak belirlediği başlıklar altında incelemiştir.¹⁴ Aşlamacı, imam-hatip lisesinde karşılaşılan sorunları ele aldığı çalışmada öğrenci, öğretmen ve veli ile din öğretimi programına dair nitelik sorunlarına eğilmektedir. Aynı çalışmada imam-hatip lisesi öğretmenlerinin fiziksel, çevresel ve ekonomik sorunlarına dair çeşitli sorunlar ele alınmaktadır.¹⁵ Çınar, “İmam-hatip liselerinden beklentiler” isimli çalışmada, öğretmenlerden beklenen çalışmalara değinmiş; söz konusu beklentileri, “Okulun yapısı, öğrenciler ve öğretmen ortamı ve ile sosyal etkinlikler” gibi alt başlıklarda incelemiştir. Çınar’ın çalışması doğrudan öğretmenlere vurgu yapmasa da öğretmenlerin sorumluluk alanlarının belirlenmesi açısından önemlidir.¹⁶ Çalışkanoğlu, imam-hatip lisesi öğrencilerinin sorun kaynaklarını belirlediği çalışmasının bir bölümünü öğretmen kaynaklı sorunlar oluşturmaktadır. Anılan çalışmada, öğretmenler ile öğrenciler arasındaki iletişim problemlerine ve öğretmenlerin, öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun davranışlar sergilemediğine; öğretmenlerin tutum ve davranışlarının tutarsızlığına ve öğretmenlerin yetersizliğine vurgu yapılmakta; yönetimin ve öğretmenlerin sorun çözme becerisi eleştirilmektedir.¹⁷

Öğretmen sorunlarına ilişkin çalışmaların yurtdışı din eğitimi literatüründe de bulunduğu görülmektedir. West’e göre, öğretmenler, gerek kendi başlarına gerekse diğer öğretmenler ile ortak bir şekilde aldıkları kararlarda çeşitli sorunlarla karşılaşır. Ayrıca azalan okul kaynakları, fazla iş yükü ve bürokratik engeller ile toplum okuldan ve öğretmenden yüksek beklenti içinde olması da zorlayıcı bir durumdur.¹⁸ Poucher ise, öğretmenlerin, iş yoğunluğuna bağlı zamansızlık, okul içindeki farklı dini ve sosyal gruplarla iletişimden kaynaklı engeller ile öğretimsel so-

¹¹ Emel Koçak v.dğr., “Öğretmenlerin Yetki Devri, Otonomi ve Hesap Verebilirliklerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”, *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama* 5 (2012): 133-134.

¹² Ali Baltacı, “Din Dersi Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleri ile Erteleme Davranışı Eğilimleri ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkiler” (2. Din Eğitimi Kongresi, Yediveren Kitap, 2018), 139-140.

¹³ Mustafa Öcal, “Müdürlerine Göre İmam-Hatip Liseleri”, *Din Öğretimi Dergisi* 30 (1991): 36-65.

¹⁴ Tuncay Karateke, “İmam-Hatip Liselerinde İdarecilerin Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Çalışma”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015): 145-171.

¹⁵ Aşlamacı, “İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitiminin Niteliği ile İlgili Sorunlar: Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma”, 49-80.

¹⁶ Çınar, “İmam Hatip Liselerinden Beklentiler”, 1243-1259.

¹⁷ Çalışkanoğlu, *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)*, 143-148.

¹⁸ David D’Layne West, *An Analysis of Principal Burnout and Job-Person Fit Among Elementary, Middle, and High School Principals in Alabama* (Doktora, Liberty University School of Education, 2018): 53.

rumluluklarından kaynaklanan zaman alıcı ve yorucu diğer engellemelerle karşılaş-tıklarını bildirmektedir.¹⁹ Gross, din öğretimi yapan okullarda çalışan öğretmenle-rin kariyer gelişimleri için zaman ayıramadıklarını, farklı kariyer fırsatlarını değerlendirmeye noktasında çeşitli sosyal, dinî ve resmî kurumlar tarafından engellendikle-rini belirlemiştir.²⁰

Ayrıca öğretmenlerin sorun kaynakları arasında sınıf mevcudunun fazlalığı, okul imkânlarının yetersizliği, velilerin ilgisizliği, öğrencilerin derslere karşı ilgisiz-liği ve öğrenci devam ve disiplinsizliği gibi sorunlar da sayılabilir. Bunun yanında öğretmenlerin iş doyumunun düşüklüğü, tükenmişlik yaşamaları ve iş yüklerinin fazlalığına ilişkin sorun kaynakları da bildirilmektedir. Ancak din eğitimi özelinde değerlendirildiğinde öğretmenlerin karşılaştıkları ilk üç sorun alanı; din öğretimi müfredatının sınırlılığı, öğretmenlik mesleki becerilerine yeterince sahip olamama ve din eğitiminin özel alanlarına (Kur'an-ı Kerim okuma ve anlama bilgisi, Arapça dil yetersizliği vb.) yönelik yetersizlik olarak belirlenebilir. Buna karşın literatürde öğretmenlerin 'mesleki' ve 'öğretimsel' sorunlarının olduğuna ve çoğu durumda sorunun çözümüne yönelik arayış içinde olmadıklarına ilişkin bulgulara da rastla-nılmaktadır.

İmam-hatip liselerinde yukarıda kategorize edilen sorunların sadece öğretmenin bireysel çabasıyla çözüme kavuşturulması beklenilemez. MEB, imam-hatip liseleri-ni modern yönetim anlayışı ile yönetilen kurumlar olarak ifade etmekte; öğretmen-lerin yönetim sürecine aktif katılımının sağlanmasını ve okullarda demokratik bir ortam oluşturulmasını önermektedir.²¹ Öğretmenlerle işbirliği içinde olan okul yö-neticisi, pek çok sorunun sanılandan daha kolay ve çabuk çözüldüğünün farkına vararak okulunda daha demokratik bir okul iklimi sağlayabilir.²² Ancak öğretmen sorunlarının çoğunlukla öğrenci davranışları ile sınıf yönetimi kaynaklı olması ve öğretmenlerin, yaşadıkları her sorunu yönetime aksettirmesinin kendi imajına za-rar vereceğini düşünmesi gibi nedenlerle öğretmenler, sorunlarını görmezden gel-meyi tercih etmektedir.²³

Öğretmenlerin, mesleklerini icra ederken karşılaştıkları sorunlar değişkenlik göstermekte, çözümsüz kalan sorunlar, olumsuz iş tutumlarına ve tükenmişlik gibi

¹⁹ Jesse Wayne Poucher, *Relationship-Contingent Self-Esteem Predicts Self-Sacrifice to Resolve Conflict in The Face of More Severe Conflict* (Doktora, University of Texas, 2018): 26.

²⁰ Patrick M. Gross, *Catholic Elementary School Principal Induction: An Investigation of Diocesan Supports for Competent, Confident Leadership* (Doktora, Creighton University, 2017): 36-39.

²¹ Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, "Anadolu İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesi", 2017, <http://dogm.meb.gov.tr/www/anadolu-imam-hatip-liseleri-ve-imam-hatip-ortaokullari-vizyon-belgesi/icerik/526>. Erişim tarihi: 12.08.2019

²² Ali Baltacı - Yusuf Aydın, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Demokratik Tutumları", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019): 58-78.

²³ Halil Ekşi v.dğr., "Öğretmenlerin Okul Yönetiminin Farklılıkları Yönetme Becerilerine İlişkin Algıların Kişisel Anlam Profilleri ve Kurum İçindeki İnfomal İlişkileri Açısından İncelenmesi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 44/44 (2016): 48-49.

istenmeyen durumlara yol açabilmektedir. Bu açıdan öğretmenlere zorluk oluşturan ve iş verimlerini olumsuz etkileyen sorunların belirlenmesi önem arz etmektedir. Literatürde yapılan çalışmalardan ayrı olarak bu çalışma, farklı sosyal dinamikleri gözetererek imam-hatip lisesi öğretmenlerine odaklanmakta ve var olan sorunları, öğretmen görüşlerine göre yapılandırmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan literatürdeki çalışmalardan ayrı ve özgün verileri üretme potansiyelindeki bu çalışma ile imam-hatip liselerinin sorun kaynaklarının daha iyi belirlenmesi ve öğretmenler tarafından sorun olarak görülen konuların akademik düzlemde tartışmaya açılması hedeflenmektedir. Bu kapsamda imam-hatip liselerinde çalışan öğretmenlerin temel mesleki sorunlarının neler olduğunun tespit edilmesiyle, anılan mesleki sorunlara potansiyel çözüm üretme strateji ve yaklaşımlarına dair farkındalık oluşturulacak ve özellikle din eğitimi politikalarına yön veren akademik ve bürokratik çevrelere nitelikli bilimsel veriler sunulacaktır. Bu düşünceden hareketle, imam-hatip liselerinde görev yapan öğretmenlerin karşılaştıkları mesleki sorunların belirlenmesi bu çalışmanın öncelikli hedefidir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desende tasarlanmıştır. Fenomenolojik araştırmalar, toplumun belirli bir biçimde farkında olduğu ancak konu hakkında ayrıntılı ve derin bir bilgi birikimine sahip olmadığı olgu, olay ve durumları tespit etmek amacıyla yürütülen çalışmalardır.²⁴ Bu çalışmada ele alınan olgu, öğretmenlerin mesleki sorunlarıdır. Bu kapsamda mesleki sorunların derinliği, yaygınlığı ve etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

3.2. Çalışma Grubu

Araştırma, imam-hatip liselerinde görevli öğretmenler üzerinde yürütülmüştür. Öğretmenlerin sorunlarını daha doğru bir şekilde belirlemek amacıyla maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır.²⁵ Bu örnekleme yöntemi, farklı ve çeşitli sorun kaynaklarının incelenmesine imkân tanımaktadır. Araştırma Ankara İli, Çankaya ilçesinde 2 (12 öğretmen) , Mamak ilçesinde 3 (15 öğretmen), Altındağ ilçesinde 3 (18 öğretmen) ve Yenimahalle ilçesinde 2 (13 öğretmen) imam-hatip lisesinde yürütülmüştür. Çalışma toplamda 10 imam-hatip lisesinde görev yapan 58 öğretmen-den oluşmaktadır. Çalışmada yer alan imam-hatip liselerinden 2 tanesi yalnızca kız öğrenci, 5 tanesi yalnızca erkek öğrenci kabul etmekte; 3 tanesi ise karma eğitim yapmaktadır. Ayrıca 2 okul, proje okulu olarak belirlenmiştir. Çalışma grubunun çeşitliliğini arttırmak amacıyla bu okullardaki tüm öğretmenlerden çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyenler örnekleme grubuna alınmıştır. Örnekleme grubunda

²⁴ Edward S. Casey, *Remembering: A Phenomenological Study* (Indiana University Press, 2009), 12.

²⁵ Ali Baltacı, "Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018): 231-274.

yer alan çalışmaya katılan 58 öğretmenden 23'ü branş, 35'i İHL meslek dersleri öğretmenidir; öğretmenlerin 22'si kadın, 36'sı erkektir. 33 öğretmenin mesleki kıdemi 5-15 yıl arasında değişmekte olup 8'i alanında lisansüstü eğitim almıştır. Ayrıca İHL meslek dersleri öğretmenlerinin 28'i İlahiyat/İslami İlimler Fakültesi mezunu olup 7'si DKAB lisans mezunudur.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmada açık uçlu sorulardan oluşan yarı-yapılandırılmış bir mülakat formu kullanılarak veriler toplanmıştır. Mülakat formu hazırlanmadan önce imam-hatip liselerinde çalışan öğretmenlerle odak grup görüşmesi yapılmış ve yaşadıkları mesleki sorunları dile getirmeleri istenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen bir hizmetiçi eğitime katılan 25 imam-hatip öğretmeninden oluşan odak grup ile Ankara Başkent Öğretmenevinde yaklaşık 60 dakikalık 2 oturum gerçekleştirilmiş ve ilk oturumda katılımcılardan yaşadıkları sorunları kendilerine dağıtılan kâğıtlara yazmaları istenmiştir. İkinci oturumda ise odak grupla birlikte belirli sorunlara odaklanılmış, bu sorunların önem dereceleri belirlenmiştir. Görüşmeler sonucunda oluşan mülakat formu, din eğitimi, din psikolojisi, din sosyolojisi, eğitim programları, eğitim yönetimi, ölçme ve değerlendirme ile eğitim felsefesi alanında doktora derecesine sahip uzmanlara gönderilmiş; uzman görüşleri doğrultusunda forma son şekli verilmiştir.

Gerekli araştırma ve etik izinler alındıktan ve veri toplama aracı hazırlandıktan sonra araştırmacılar tarafından çalışma grubunda yer alan okullara bizzat gidilerek öğretmenlerle görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmeler çoğunlukla okul yöneticisi odasında, rehberlik servisi odasında veya okul kütüphanesinde gerçekleştirilmiş; görüşmelerin öğretmenlerin boş zamanlarında olmasına ve eğitim-öğretim işlerini aksatmamasına riayet edilmiştir. Öğretmenlere, temelde "(1) imam-hatipte çalışan bir öğretmen olarak, mesleki açıdan ve sizi zorlayan durumlar nelerdir? (2) okulda karşılaştığınız temel sorunlarınız nelerdir?" soruları yöneltilmiştir. Her iki soru 10 adet alt soru ile desteklenmiş ve öğretmenlerin sorun kaynakları ile çözüm önerileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın geçerliğini sağlamak için kapsam geçerliği (uzman grubun araştırma verilerini inceleyerek görüş birliğine varması) ve katılımcı teyidi (katılımcılara görüş ve ifadeleri sorularak gerçekte ne demek istediklerinin teyit edilmesi) stratejileri birlikte kullanılmıştır. Bu amaçla nitel veri analizi konusunda uzman olan iki bağımsız araştırmacının düşünceleri dikkate alınarak veri seti düzenlenmiş, ayrıca; bulgular, din eğitimi bilim alanında doktora derecesine sahip 2 alan uzmanının görüşleri alınarak yorumlanmıştır. Araştırmanın veri setini, imam-hatip öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlara ilişkin algıları oluşturmaktadır. Bu açıdan fenomenolojik desene uygun bir içerik analiz modeli olan Miles-Huberman analiz

modelinin kullanılmasına karar verilmiştir.²⁶ Bu modele uygun olarak imam-hatip lisesi öğretmenlerinin araştırma sorusuna verdikleri cevaplar ve detaylı açıklamalar öncelikle deşifre edilmiş; dikte edilen metinler kodlanarak kategoriler ve temalar oluşturulmuştur. Katılımcıların sorun kaynaklarına ilişkin görüşlerinden en fazla tekrar edenler kategorileri, kategorilerin birikimi ile temalar hazırlanmış ve tablolar halinde sunulmuştur. Araştırma kapsamında bir öğretmen çoğu durumda farklı tema ve kategoriler kapsamında ele alınabilecek çok sayıda görüş öne sürmüştür. Bu nedenle araştırma verilerine ilişkin tablolar oluşturulurken bazı görüşlere ilişkin frekanslar katılımcı sayısını aşmaktadır.

4. BULGULAR

Bu bölümde imam-hatip lisesi öğretmenlerinin sorunlarına ilişkin görüşlerinden elde edilen bulgular, öğretmen görüşleri şeklinde ayrı temalar altında düzenlenerek sunulmuştur. Tablo 1’de imam-hatip lisesi öğretmenlerinin yaşadıkları mesleki sorunlarına ilişkin görüşleri yer almaktadır.

Tablo 1. Öğretmenlerin Mesleki Sorunlarına İlişkin Görüşleri

Temalar	Sorun Kaynakları	F
Din Eğitimine İlişkin Sorunlar	Din öğretimi programının güncel ihtiyaçları karşılamaktan uzak, gereksiz ayrıntılarla dolu ve yetersiz olması, yoğun bilgi içermesi (63). STK ve diğer dini grupların öğretmenlere baskı uygulaması (58). Öğrencilerin dine karşı isteksizliği (51). Belirli bir mezhebe yönelik eğitim anlayışının sunulması (32). Din dersi kitap ve öğretim materyallerinin yetersizliği (29). Öğretmenin dini bilgi ve yeterliklerinin az olması (24). Öğretmenin iş doyumunun olmaması ve din eğitimi vermeye karşı isteksizliği (22). Din eğitiminde yaşanan sorunların, okul yöneticilerince üst yönetimlere bildirilmemesi (20). Din öğretimine yönelik hizmetiçi kursların az olması (19). Az sayıdaki hizmetiçi kurslarına hep aynı öğretmenlerin katılması (18). Yıl içinde düzenlenen yarışmaların eğitim ve öğretimi aksatması (16). Hafızlık eğitiminin plansızlığından kaynaklı sorunlar (13).	365
Öğretmenlere İlişkin Sorunlar	Öğretmenlerin, eğitime olan inançlarını kaybetmeleri (57). Öğretmenler arasında yaşanan siyasi ve dini tartışmaların sayı ve yoğunluğunun artması (55). Öğretmenlerin, işlerine ilgisiz olması, iş doyumlarının düşüklüğü ve kendilerini okula ait hissetmemeleri (52). Öğretmenlerin, rapor ve izin olarak devamsızlık yapması (48). Sınıf içi disiplinin sağlanamaması (45). Öğretmenlerin, meslekî bakımdan tükenmişliği (42).	299

²⁶ Ali Baltacı, “Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2017): 1-15.

Öğrencilere İlişkin Sorunlar	Öğrencilerin disiplinsiz davranışlarının cezalandırılmaması (49). Öğrencilerin kötü alışkanlıklarını engellemek için çalışma yapılmaması (45). Suriyeli öğrencilerin sınıf ve okul düzenini bozması (44). Öğrenciler arasında siyasi parti, etnik köken ve mezhepçilik gibi ayrımlaşmanın olması ve bu konuda önlem alınmaması (42). Sosyal medya kullanımına bağlı olarak öğrencilerin aşırı maddeci olması (40). Öğrenciler arasında yanlış dini inanış ve söylemlerin ilgi görmesi (39).	259
Okul Yöneticilerine İlişkin Sorunlar	Okul yöneticilerinin baskı ve zorbalık gibi istenmeyen davranışlar sergilemesi (55). Okul yöneticilerinin siyasi söylemleri (52). Okul yöneticilerinin belirli STK ve dini grupların çalışmalarına öncülük etmesi (50). Okul yöneticilerinin, yönetim alanında deneyimsiz ve yetersiz olması, aldıkları karar ve yaptıkları seçimlerde acemi davranması ve adil olmaması (47). Okul yöneticilerinin öğretmenlere moral destek sunmaması, onlarla işbirliği yapmaması, onları okulda alınan kararlara katmaması (38).	242
Üst Yönetim Kaynaklı Sorunlar	İl/ilçe Milli eğitim yöneticilerinin kolaylıkla ulaşılabilir olmaması ve iletişime kapalı olmaları (59). Bürokratik yapının işleri zorlaştırması; aşırı evrak işi ve bürokratik işlemlerin uzun sürmesi (59). Öğretmen görevlendirmelerinde yaşanan usulsüzlük ve kanun dışı uygulamalar (40). Üst yönetimin dağıttığı ödüllerin sürekli olarak, belirli okul ve öğretmenlere verilmesi (39). Sağlık izni ve diğer acil durumlarda izin almada yaşanan güçlükler (35).	232
Sosyoekonomik çevre ve Veli Kaynaklı Sorunlar	Velilerin eğitim sistemine, okula ve çocuklarına karşı ilgisiz olması; öğrenci başarısını arttırmak için öğretmenlerle iletişim kurmaması veya öğretmenlere yeterince destek olmaması (47). Okul çevresinin, öğrencilerin toplumun ve dinin gelenek ve değerlerine uygun yetişmesinde olumsuz etkileri (46). Velilerin, çocuklardan sahip olduğu potansiyelden daha fazlasını beklemesi (44). Öğrencilerde derslere karşı ilgisizlik ve motivasyon düşüklüğü (41). Öğrencilerin gelecekte beklentilerinin olmaması (34).	212
Okul Binası Kaynaklı Sorunlar	Sınıf mevcutlarının okul veya sınıfın kapasitesinden çok olması (48). Okullarda derslik, sıra veya diğer hizmet bölümlerinin (lavabo, mescit vb.) yetersiz olması; sosyal, sportif veya sanatsal faaliyetlerin yapılması için gereksinim duyulan alanların olmaması veya yetersiz olması (46). Okulun veya Sınıfların hijyen ve temizliğinden kaynaklanan sorunlar (44). Okul binasında acil durum donanımının (yangın merdiveni, acil durum çıkışlar vb.) olmaması (34). Deney ve diğer uygulamalı öğretim yapılacak okul bölümlerinin olmaması (32).	204

Denetim ve Ödüllendirmeye İlişkin Sorunlar	Öğretmenlerin mesleki çalışmalarını değerlendirmede adil bir performans denetim sisteminin olmaması; öğretmenlerin adil ölçütlerle değerlendirilmemesi (48). Ödüllerin, sürekli olarak belirli okullarda çalışan belirli öğretmenlere verilmesi (44). Okul yöneticilerinin kendilerine yakın gördükleri öğretmenleri ödüllendirmeleri (38). Okul aile birliği ve okula giren diğer maddi kaynakların nerelere harcadığının denetlenmemesi (35).	165
Öğretim Donanımına İlişkin Sorunlar	Derslerde ihtiyaç duyulan öğretim donanımları ile ders araç-gereçlerinin yetersiz olması (42). Sınıflarda bulunan akıllı tahta vb. donanımın arızalı olması (39). Öğretmen odası ve diğer alanların düzenlenmesinde öğretmen sayı ve ihtiyaçlarının gözetimelememesi (33).	114
Kariyer İmkânlarına İlişkin Sorunlar	Eğitim sisteminde yapılan yeniliklerin hizmetiçi eğitim veya diğer yollarla öğretmenlere yeterince tanıtılmaması (23). Öğretmenlerin mesleki eksikliklerine ve kariyer gelişimlerine dönük hizmetiçi eğitim yapılmaması (22). Hizmetiçi kurslara hep aynı öğretmenlerin gönderilmesi (15).	60

Tablo 1’de, imam-hatip lisesinde çalışan öğretmenlerin sorun kaynakları; Din eğitime ilişkin sorunlar, öğretmenlere ilişkin sorunlar, öğrencilere ilişkin sorunlar, okul yöneticileri, üst yönetim, sosyoekonomik çevre ve veli kaynaklı sorunlar, okulların fiziki sorunları, denetime ilişkin sorunlar, donanım yetersizlikleri ve kariyer olanaklarına ilişkin sorunlar olarak belirlenen temalarda incelenmiştir. İlerleyen bölümde araştırma kapsamında belirlenen bulgular tartışılacaktır.

5. TARTIŞMA

Tartışma bölümünde, bulgular bölümünde ele alınan sorun alanları, temalar bağlamında tartışılmıştır.

5.1. Din Eğitime İlişkin Sorunlar

İmam-hatip lisesinde çalışan öğretmenlere göre din öğretimi programı güncel ihtiyaçları karşılamaktan uzak ve gereksiz ayrıntılarla dolu olması, yoğun kuramsal bilgi içermesi, öğrenci seviyesi için uygun olmayan detaylar içermesi ve öğrenci farklılıklarını dikkate almaması gibi hususlarda yetersiz bulunmaktadır. Literatürde din öğretim programı ile ilgili sorunları belirlemeyi amaçlayan çeşitli çalışmalar bulunmakta olup araştırmanın söz konusu bulgusu literatürdeki farklı araştırma bulguları ile benzeşim göstermektedir. Örneğin Aşlamacı, imam-hatip lisesi öğretim programının çok yoğun olduğunu, meslek derslerinin ve sure ezberlerinin son sınıflarda yer almasının öğrenciler açısından problem olarak görüldüğünü ve gerek öğretmenler gerekse okul yönetimlerinin bu durumu önemli bir sorun olarak gör-

düğünü ifade etmektedir.²⁷ Başka bir araştırmada Karateke, öğretmenlerin din eğitime ilişkin en büyük sorun kaynağının din öğretimi programı olduğunu; ayrıca, kültür derslerine eklenmiş bir din öğretimi programının, öğrenciler için ağır geldiğini ifade etmiştir.²⁸ Karacelil, din öğretim programının genel eğilimi yansıttığını, yerel pratiklerin programda yer almamasının öğretmenler üzerinde baskı oluşturduğunu dile getirmektedir.²⁹

Araştırma kapsamında din eğitime ilişkin belirlenen sorunlardan biri de sivil toplum kuruluşları (STK), siyasi partiler ve dini grupların din eğitimi faaliyetlerini yönlendirme çabası ve bu yönde öğretmenlere yaptıkları yönlendirme ve baskıdır. Demokratik bir anlayışın egemen olması özendirilen eğitim sisteminde kararların istişare ile alınması ve karara katılımın egemen olması önemlidir.³⁰ Çağdaş demokrasilerde sivil toplum kuruluşları önemli bir denetim mekanizması olarak çalışırken; eğitimin çeşitli sorunlarına veya sorun kaynaklarına müdahale ederek öğretmenlerin işlerini kolaylaştırırlar.³¹ Ancak bu araştırmada imam-hatiplerde anılan ideal demokratik yönetim anlayışından ziyade, STK ve dini grupların okullarda söz sahibi olma gayreti ve öğretmenleri kendi dini anlayış ve istekleri doğrultusunda yönlendirme çabasının olduğu belirlenmiştir.

Araştırma kapsamında bilgi toplanan öğretmen ifadelerinde öğrencilerin dinden uzaklaştığı, dine karşı ilgisinin azaldığı ve öğrencilerin çoğunun dini pratiği (çeşitli ibadetler vb.) yaşamlarına sokmakta zorlandıkları dile getirilmiştir. Bu durum literatürde farklı araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ertit, gençlerde yaşanan dini kopuşun, modernizmin bir gereği olduğunu ve sosyal medya ile yeni teknolojilerin bu süreci hızlandırarak gençlerin dini bilgiyi sorgulamalarına ve modern düşünceyle çelişen dini pratiklerden uzaklaştıklarına vurgu yapmaktadır.³² Literatürde karşı yönde görüş dile getiren çalışmalar da vardır. Ancak kısıtlı araştırmalarla imam-hatip lisesi öğrencilerinin dini eğilimlerinin belirlenmesi sorunludur. Bunun yerine bu çalışmada olduğu gibi alana inilerek öğretmen ve yöneticiler gibi din öğretiminin içinde olan ve öğrencilerle zaman geçiren profesyonellerin görüşlerinin dikkate alınması ve bu yönde çalışmalara ağırlık verilmesi önerilebilir.

5.2. İmam-Hatip Liselerinin İmkân ve Donanım Sorunları

İmam-hatip liselerinin fiziki bakımdan yetersiz ve bakımsız olması, imkân ve donanımlarının çağdaş din eğitimi sunmaya engel teşkil etmesi gibi hususlar, öğ-

²⁷ Aşlamacı, "İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitiminin Niteliği İle İlgili Sorunlar", 72-74.

²⁸ Karateke, *IHL Öğrencilerinin Sorunları*, 122-125.

²⁹ Karacelil, "Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Problemleri", 157-158.

³⁰ Cevat Celep, "Okullarda İşbirlikçi Karar Verme ve Yöneticinin Rolü", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 5/5 (1996): 51.

³¹ Ercan Oktay - Şerife Pekçüçükşen, "Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları-Türkiye İçin Kısa Bir Değerlendirme", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2009/1 (2009): 172-186.

³² Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (İstanbul: Liberte, 2019), 22-29.

retmenlerin önemsedığı sorun alanlarındandır. Fiziki yetersizlikler arasında dersliklerin sayı ve niteliklerinin kaliteli bir din eğitimine uygun olmaması, okulun oda, laboratuvar ve diğer özel ve genel kullanım alanlarının öğretmen ve öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğuna yönelik bildirimler önem arz etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), imam-hatiplerde okullaşmanın arttırılması amacıyla son yıllarda bu okullara önemli yatırımlar yapsa da binaların kullanım ömürlerinin az olduğu, kalite standartlarının altında inşa edildiği ve bakımsızlık nedeniyle bina donanımlarının zarar gördüğü bilinmektedir.³³ Ayrıca bakımsız okul binalarının öğrencilerde akademik başarıyı düşürdüğü, onları şiddete meyilli hale getirdiği ve sınıf içi disiplinin bu okullarda daha zor sağlandığına ilişkin bulgular önem arz etmektedir.³⁴

İmam-hatip liselerinin öğretim donanımları ile ders araç ve gereçleri yetersizlikleri, öğretmenler tarafından önemli bulunan sorunlar arasındadır. Literatürdeki farklı çalışmalar, bu araştırma bulgusu ile paralellik göstermektedir. Zengin, din öğretiminde materyal kullanımının önemli olduğunu; öğretim materyali, ders araç ve gereçleri ile diğer donanım eksikliklerinin din öğretimine engel teşkil ettiğini; ayrıca, öğretmenlerin materyal kullanımı yeterliklerinin din öğretiminin niteliğini doğrudan etkilediğini ifade etmiştir.³⁵ Karataş ve Tabak, yapılandırmacı anlayışla şekillenen din öğretimi programının, din öğretiminde yoğun materyal ve diğer eğitimsel donanımları gerektirdiğini belirtmişlerdir. Aynı çalışmada, din eğitimi alanında çalışan öğretmenlerin ise okul ve sınıflarda din öğretimine yönelik donanım ve materyal eksikliklerini daha çok hissettikleri bildirilmiş; bu durumun din eğitiminden istenen kalitenin önündeki engellerden biri olduğu ifade edilmiştir.³⁶

5.3. Sosyoekonomik Çevre ve Veli Kaynaklı Sorunlar

İmam-hatip lisesi öğretmenleri veli ve sosyoekonomik çevre kaynaklı sorunlara önem atfetmişlerdir. Özellikle velilerin gerek kendi çocuklarına; gerekse eğitim ve öğretim hizmetine karşı ilgisiz olması, öğrencilerin eğitsel sorunlarında onlara destek vermemesi önemli bir bulgudur. Ayrıca okul çevresinden kaynaklanan güvenlik

³³ Vural Nasuhbeyoğlu, "Eğitim de Okullar da Dökülüyor", *Evensel.net*, erişim: 15 Eylül 2018, <https://www.evrensel.net/haber/361429/egitim-de-okullar-da-dokuluyor?a=9a303>; Cem Celil Lale, "Ortaklar İmam Hatip Okulu Yıkılmak Üzere", *Haber Aydın*, erişim: 5 Ağustos 2018, <https://www.haberaydin09.com/haber/2562730/ortaklar-imam-hatip-okulu-yikilmak-uzere>; "Aceleye geldi, hepsi dökülüyor", *Özgür Kocaeli*, erişim: 17 Ocak 2019, <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/aceleye-geldi-hepsi-dokuluyor-255082h.htm>; "19 Mayıs Hamidiye Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde Kovalı Çözüm", erişim: 31 Aralık 2018, <https://www.gercektaraf.com/samsun-haber/19-mayis-hamidiye-anadolu-imam-hatip-lisesinde-kovali-cozum-h850.html>; "Devlet Binaları Dökülüyor", erişim: 23 Ocak 2019, <http://bartintv.com.tr/haberler/devlet-binalari-dokuluyor/870>.

³⁴ Joseph A. Maxwell, "Designing A Qualitative Study", *The SAGE Handbook of Applied Social Research Methods 2* (2008): 214-253.

³⁵ Mahmut Zengin, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Eğitim Öğretim Yeterlik Algıları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013): 1-28.

³⁶ Süleyman Karataş - Necla Tabak, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 3/1 (2010): 56-65.

sorunları, çevrenin öğrenci karakterini bozucu ve öğrencileri kötü alışkanlıklara sevk edici etkisi de önlem almayı gerektirecek bir sorun kaynağıdır. Bununla birlikte öğrencilerin derslere karşı ilgisiz olmasının yanında velilerin, öğrencilerden potansiyelleri ölçüsünde beklentilerinin olmaması ve öğrencilerin gelecek beklentilerinin düşük olması da önemli çevresel sorun kaynakları arasında değerlendirilmiştir.

Etkili bir imam-hatip lisesi oluşturmanın önemli unsurlarından biri okulun bulunduğu sosyal, kültürel ve ekonomik çevreyle sağlıklı etkileşimin sağlanması ve okul-çevre işbirliğine olanak tanıyacak fırsatların oluşturulmasıdır. Okulun içinde bulunduğu coğrafi çevre önem taşısa da kültürel, sosyal ve ekonomik çevre de okulun başarısı için elzemdir. Ayrıca okul-aile işbirliğinin sağlanması, velilerin okula olan ilgilerinin artırılması ve veli-öğretmen etkileşiminin istenik seviyelere getirilmesi önemlidir. Öğrencilerin akademik başarısında ve eğitimden beklenen ideal insan tipinin oluşturulmasında okul-aile ve okul-çevre ilişkilerinin niteliği belirleyicidir. Bu noktada imam-hatip lisesi öğretmenlerinin, eğitim-öğretim sürecinde aile ve okul çevresinin ilgi ve desteğine yeterince sahip olmadıklarını ifade etmeleri ve bu durumu önemli bir sorun kaynağı olarak algılamaları, bu araştırmanın dikkate değer bulguları arasındadır. Araştırmanın söz konusu bulgusu, literatürdeki farklı araştırmalarla desteklenmektedir. Örneğin Aydoğan, okul ve çevre ilişkilerinin etkin bir okul kurgulamak için yeterli düzeyde olmadığını, gerek okul yöneticileri gerekse öğretmenlerin veli ve okul çevresi ile iyi ilişkilerin getirilerini içselleştirmediklerini bildirmiştir.³⁷ Bayrakçı ve Dizbay ise, okul aile birliklerinin okullarda yeterince sorumluluk almadığını, okulun çevre ile olan iletişiminin sınırlı düzeyde ve bireysel girişimlerle sağlandığını dile getirmiştir.³⁸ Özellikle toplumsal ve dini değerlere odaklanan ve bu yönüyle genel ortaöğretim kurumlarından ayrılan imam-hatip okullarında, veli ve öğretmen iletişimi ve işbirliği eğitim ve öğretimin niteliğinin artırılması için önemli görülmüştür.

İmam-hatip lisesinde öğrenim gören bir öğrencinin gerek akademik başarısı gerek değer yüklü yetişmesi, aile ve okulun birlikte çalışmasını gerektirir. Buna karşın, imam-hatip liselerinde velilerin okula ve kendi çocuklarına karşı ilgisizliği din öğretiminin niteliğinin artırılması amacına yönelik önemli bir dezavantajdır.³⁹ Ayrıca velilerin öğrenci potansiyelinin üzerinde akademik beklentileri, öğrenci ve öğretmenlerde önemli bir baskı unsuru olarak belirlemekte; okulların yüksek düzeyli akademik ve merkezi sınav başarısı göstermeleri gerektiğine yönelik yoğun toplum-

³⁷ İsmail Aydoğan, "İlköğretim Okullarında Okul-Çevre İlişkilerinin Düzeyi", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2006): 121-136.

³⁸ M. Bayrakçı - Serdar Dizbay, "Ortaöğretim Kurumlarında Okul Aile Birliklerinin Okul Yönetimine Katılım Düzeyleri", *Sakarya University Journal of Education* 3/1 (2013): 98-112.

³⁹ Semra Güven, "Sınıf Öğretmenlerinin Yeni İlköğretim Ders Programlarının Uygulanmasına İlişkin Görüşleri", *Millî Eğitim Dergisi* 177 (2008): 231; Hasan Meydan v.dğr., "Nasıl Bir Çocuk? (Zonguldak İlindeki Velilerin Çocuklarında Görmek İstedikleri Değerlerin Okul Türü Değişkenine Göre Analizi)", *Değerler Eğitimi Dergisi* 13/29 (t.y.): 174.

sal beklenti oluşmaktadır. Bu durum, öğretmenlerde de önemli bir baskı oluşturmaktadır. Veli beklentisinin bir sonucu olarak öğrencilerin gelecek beklentileri olumsuz şekilde değişmekte, beklentiyi karşılayamayan öğrenciler derse ilgisizlik, kariyer ve meslek seçiminde hatalar ve çeşitli motivasyon sorunları da yaşayabilmektedir.⁴⁰

5.4. İmam-Hatip Lisesi Öğretmenlerinin Diğer Mesleki Sorunları

Araştırma kapsamında imam-hatip lisesinde çalışan öğretmenler, genel olarak okul yöneticilerinin, yöneticilik becerilerinin yetersiz olduğunu, çoğu yöneticinin deneyimsiz olması sebebi ile öğretmenlerle çeşitli sorunlar yaşadığını dile getirmişlerdir. Ayrıca öğretmenler, okul yöneticilerinin karar süreçlerine kendilerini dâhil etmediklerini, adil karar verme noktasında sıkıntı yaşadıklarını, öğretmenlere baskı uyguladıklarını ve öğretmenlerle eğitsel konularda işbirliği yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenlerin önemseydiği bir diğer sorun üst kademe yöneticilerinin öğretmenlere karşı takındığı tutum ve davranışlardır. Bu noktada il/ilçe millî eğitim yöneticilerinin çoğu durumda iletişime kapalı veya sorun çözücü bir tutum içinde olmadıklarına yönelik öğretmen görüşleri önemlidir. Kamu yönetiminde saydamlık önemli bir ilke olsa da gerek okullarda gerekse üst yönetim birimlerinde henüz yeterince açık bir iletişim ortamının sağlanmadığı, eğitim çalışanlarının pek çok sorunla kendi başlarına yüzleştiği ve üst yönetimlerin çoğu durumda önemli sorunlardan haberdar olmadıkları bilinmektedir.⁴¹ Memduhoğlu, okul yöneticilerinin büyük çoğunluğu görev öncesi veya görev yaptıkları süreçte herhangi bir hazırlayıcı eğitim almadıkları veya hizmetiçi eğitimlerle yöneticiliğe hazırlanmadıkları için okulun rutin işleyişi esnasında ortaya çıkabilecek sorunları deneme-yanılma suretiyle çözmeye çalıştıklarını; çoğu durumda okul yöneticilerinin, çözümün değil sorunun bir parçası haline dönüşüklerini ifade etmiştir.⁴²

İmam-hatip lisesinde görevli öğretmenlerin diğer sorun kaynakları arasında, eğitime olan inançlarını kaybettikleri, öğretmenler arasında yaşanan siyasi ve dinî tartışmaların sayı ve yoğunluğunun artması, öğretmenlerin işlerine ilgisiz olması, iş doyumlarının düşüklüğü ve kendilerini okula ait hissetmemeleri ile öğretmenlerin rapor ve izin alarak devamsızlık yapması ve öğretmenlerin mesleki bakımdan tükenmişliği de önem arz etmektedir. Araştırmanın söz konusu bulguları literatürdeki farklı çalışma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Çınar ile Yeğin, öğretmen-

⁴⁰ Abdullah Selvitopu v.dğr., "Ortaöğretim Öğrencilerine Kazandırılması Gereken Değerlere İlişkin Velilerin Okuldan Beklentileri", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 23/3 (2015): 979-994; Sadegül Akbaba Altun, "İlköğretim Öğrencilerinin Akademik Başarısızlıklarına İlişkin Veli, Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi", *İlköğretim Online* 8/2 (2009): 567-586.

⁴¹ Mahmut Akpınar, "Gün Işığında Yönetim Açısından Türk Kamu Yönetiminde Açıklık ve Şeffaflık Sorunu", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011): 235-261.

⁴² Hasan Basri Memduhoğlu, "Türk Eğitim Sisteminde Okulların Yönetimi ve Okul Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sorunsalı", *Millî Eğitim Dergisi* 176 (2007): 86-97.

lerin tükenmişlik sorunu yaşadıklarını⁴³; Doğanay, Çuhadar ve Sarı, öğretmenlerin siyasi içerikli tartışmalarının önemli bir sorun olduğunu⁴⁴; Alkın-Şahin, Tunca ve Ulubey, öğretmenlerin eğitime olan inançlarının düşük düzeyde olduğunu⁴⁵; Helvacı, Çankaya ve Bostancı, öğretmenlerin işlerine karşı ilgisiz ve iş doyumlarının düşük olduğunu⁴⁶ ve Bakay, öğretmen devamsızlığının önemli bir sorun kaynağı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ Ayrıca öğretmenlerin sınıf içi disiplini sağlayamamaları, önemli sorunlar arasındadır. Bununla birlikte öğrencilerin disiplinsiz davranışlarının cezalandırılmaması, öğrencilerin kötü alışkanlıklarını engellemek için çalışma yapılmaması da önem arz eden öğretmen sorunları arasındadır. Araştırmanın söz konusu bulguları literatürde farklı araştırma bulguları ile benzerlik göstermektedir. Suriyeli öğrencilerin farklı kültür ve sosyal yapıdan gelmeleri ve plansız bir şekilde okullara yerleştirilmeleri, okullarda önemli disiplin ve akademik sorunlara neden olmuştur. Araştırmanın söz konusu bulgusu literatürdeki çok sayıda araştırma ile desteklenmektedir.

SONUÇ

İmam-Hatip liselerinde çalışan öğretmenlerin temel mesleki sorunlarını tespit etmek amacıyla yürütülen bu çalışmada önem arz eden temel sorunlar belirlenmiştir. İmam-hatip lise binalarının fiziki eksiklikleri, sınıf mevcutlarının kalabalık olması gibi sorunlar öğretmenler için önemli sorun kaynakları arasındadır. İmam-hatip liselerinin içinde bulunduğu sosyoekonomik çevre genellikle okulların güvenlik sorunları yaşamasına neden olmakta; öğrenciler arasında çevre kaynaklı davranış bozuklukları görülebilmektedir. Velilerin okul ve öğrencilere karşı ilgisiz oluşu, okul-aile birliklerinin etkisiz çalışması ve veli-öğretmen ilişkilerinin istenilen düzeyde olmaması eğitim-öğretim faaliyetlerini ve bu dolayında öğretmenleri olumsuz etkilemektedir. Ayrıca öğretmenlere yönelik yeterli kalite ve nitelikte hizmetiçi eğitimin olmaması, önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bunun yanında öğretmenlere yönelik denetim ve değerlendirme standartlarının belirlenmemiş olması ile adil bir ödül sisteminin olmaması, öğretmenlerin sorunları arasındadır.

İmam-hatip öğretmenleri, okul yöneticilerinin deneyimsiz olduklarını, yöneticilik için gereken mesleki yeterlik ve beceriye sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir.

⁴³ Fatih Çınar, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2015): 235-282; Hüseyin İbrahim Yeğin, "Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin tükenmişlik düzeyleri", *EKEV Akademi Dergisi* 58/58 (2014): 315-332.

⁴⁴ Ahmet Doğanay v.dğr., "Öğretmen Adaylarının Siyasal Katılımcılık Düzeylerine Çeşitli Etmelerin Etkisinin Demokratik Vatandaşlık Eğitimi Bağlamında İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 50/50 (2007): 213-246.

⁴⁵ S. Alkın Şahin v.dğr., "Öğretmen Adaylarının Eğitim İnançları ile Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki", *İlköğretim Online* 13/4 (2014): 58-75.

⁴⁶ M. Akif Helvacı v.dğr., "Eğitim Denetmenlerinin Görüşlerine Göre Öğretmenlerin Okullarda Değişime Karşı Direnme Nedenleri ve Düzeyleri", *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 6/1 (2013): 120-135.

⁴⁷ Mehmet Bakay, "Öğretmen Devamsızlığının İncelenmesi: Menderes İlçesi Örneği", *Ege Eğitim Dergisi* 15/1 (2014): 233-250.

Öğretmenler, okul yöneticilerinin saydam karar vermediklerini ve kendilerine eğitsel ve mesleki sorunların çözümünde yeterince destek sağlamadıklarını, işbirliğine kapalı olduklarını ve okulda alınan kararlara öğretmenlerin katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Ek olarak öğretmenler eğitime yönelik inanç kaybına uğradıklarını, tükenmişlik ve sınıf yönetimi sorunları yaşadıklarını dile getirmişlerdir.

Araştırma kapsamında öğretmenlerin önerdiği çözümler aşağıda sıralanmıştır:

- İmam-hatip liseleri, fiziki bakımdan iyileştirilmeli, öğretmen ve diğer personel eksikliklerinin giderilmesi için imam-hatip liselerine özel özendirici çalışma ilkeleri belirlenmelidir.

- Okul – aile etkileşimini arttırmak için öğretmenler, sosyal ilişkileri geliştirici çeşitli uygulamalı hizmet içi eğitimlere alınmalıdır.

- Öğretmenlerin, velilerle etkileşim içinde olarak öğrencilerin akademik başarılarını arttırıcı ve istenmeyen davranışlarını azaltıcı önlemleri birlikte alması sağlanmalı, imam-hatip liselerinde koçluk/mentorluk sistemi etkinleştirilmelidir.

- Öğretmenlerin neredeyse tamamı pedagojik formasyon eğitimi aldıklarını dile getirsel de eğitim bilimleri alanında kendilerini yetersiz hissetmektedirler. İmam-hatip liselerinde yaşanan eğitsel sorunların çözümü amacıyla bu okullarda çalışan profesyonellere yönelik uygulamalı hizmetiçi eğitim olanakları sunulmalı; çalışanların kendilerini geliştirmek amacıyla yapacakları lisansüstü eğitimleri desteklenmeli ve özendirilmelidir.

- Din öğretim programı, çağın gereklerini karşılayacak şekilde yenilenmeli; özellikle sosyal medya ve diğer teknolojik imkânların din eğitimini olumsuz etkileyen yönleri üzerine odaklanılmalıdır.

- Öğretmenler ile imam-hatip liselerinin bağlı olduğu üst yönetim birimleri arasında etkileşimin artması ve karşılıklı görüş alışverişinin sağlanması amacıyla çeşitli toplantılar ve hizmetiçi eğitimleri düzenlenerek eğitime ilişkin sorunların çözümüne katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

“19 Mayıs Hamidiye Anadolu İmam Hatip Lisesi’nde Kovalı Çözüm”. Erişim: 17 Ocak 2019. <https://www.Gercektaraf.Com/Samsun-Haber/19-Mayis-Hamidiye-Anadolu-İmam-Hatip-Lisesinde-Kovalı-Cozum-H850.Html>.

“Aceleye Geldi, Hepsi Dökülüyor”. *Özgür Kocaeli*. Erişim: 17 Ocak 2019. <http://www.ozgurkocaeli.com.tr/Aceleye-Geldi-Hepsi-Dokuluyor-255082h.htm>.

Akpınar, Mahmut. “Gün Işığında Yönetim Açısından Türk Kamu Yönetiminde Açıklık ve Şeffaflık Sorunu”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011): 235-261.

- Alkın Şahin, Senar - Tunca, Nihal - Ulubey, Özgür. “Öğretmen Adaylarının Eğitim İnançları ile Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki”. *İlköğretim Online* 13/4 (2014): 58-75.
- Altıntaş, Muhammed Esat. “DKAB Öğretmenlerine Göre Suriyeli Çocukların Devlet Okullarında Karşılaştıkları Sorunlar (Nitel Bir Araştırma)”. *Marife* (2018). 469-499.
- Altun, Sadegül Akbaba. “İlköğretim Öğrencilerinin Akademik Başarısızlıklarına İlişkin Veli, Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi”. *İlköğretim Online* 8/2 (2009): 567-586.
- Aşlamacı, İbrahim. “İmam Hatip Liselerindeki Din Eğitiminin Niteliği ile İlgili Sorunlar: Okul Yöneticilerinin Görüşlerine Dayalı Nitel Bir Araştırma”. *Turkish Studies* 12/10 (2017): 49-80.
- Aydın, Mehmet Zeki. “Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye’de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2007): 7-51.
- Aydoğan, İsmail. “İlköğretim Okullarında Okul-Çevre İlişkilerinin Düzeyi”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2 (2006): 121-136.
- Bakay, Mehmet. “Öğretmen Devamsızlığının İncelenmesi: Menderes İlçesi Örneği”. *Ege Eğitim Dergisi* 15/1 (2014): 233-250.
- Baltacı, Ali. “Din Dersi Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleri ile Erteleme Davranışı Eğilimleri ve Depresyon Düzeyleri Arasındaki İlişkiler”. 130-144. Yediveren Kitap, 2018.
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunları Üzerine Kavramsal Bir İnceleme”. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018): 231-274.
- Baltacı, Ali. “Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1 (2017): 1-15.
- Baltacı, Ali - Aydın, Yusuf. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Demokratik Tutumları”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/22 (2019): 58-78.
- Baltacı, Ali - Coşkun, Mehmet Kamil. “Din Dersi Öğretmenlerine Yönelik Öğretmen Algısı Ölçeğinin Geliştirilmesi”. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8/15 (Ağustos 2018): 1450-1473.

- Bayrakçı, M. - Dizbay, Serdar. “Ortaöğretim Kurumlarında Okul Aile Birliklerinin Okul Yönetimine Katılım Düzeyleri”. *Sakarya University Journal Of Education* 3/1 (2013): 98-112.
- Bozan, İrfan. *Devlet İle Toplum Arasında: Bir Okul: İmam Hatip Liseleri... Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı...* İstanbul: TESEV Yayınları, 2007.
- Can, Niyazi. “Öğretmenlerin Geliştirilmesi ve Etkili Öğretmen Davranışları”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/16 (2004): 103-119.
- Can, Niyazi - Ermeydan, Mustafa. “Disiplin Sorunları ve Sınıf Yönetimine İlişkin Öğretmen Ve Yönetici Görüşleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Dergisi* 1/1 (2017): 38-58.
- Casey, Edward S. *Remembering: A Phenomenological Study*. Indiana University Press, 2009.
- Celep, Cevat. “Okullarda İşbirlikçi Karar Verme ve Yöneticinin Rolü”. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 5/5 (1996): 49-58.
- Cheng, Yin Cheong. *School Effectiveness And School-Based Management: A Mechanism For Development*. New York: Routledge, 2013.
- Çalışkanoğlu, Şahin. *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Çorum Örneği)*. Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Çınar, Fatih. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2015): 235-282.
- Çınar, Fatih. “İmam Hatip Liselerinden Beklentiler”. *Journal of International Social Research* 11/60 (2018): 1243-1259.
- Demirtaş, Hasan - Üstüner, Mehmet - Özer, Niyazi. “Okul Yönetiminde Karşılaşılan Sorunların Öğrenci ve Okul İle İlgili Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi* 13/3 (2007): 421-455.
- “Devlet Binaları Dökülüyor”. Erişim: 23 Ocak 2019. <http://Bartintv.Com.Tr/Haberler/Devlet-Binalari-Dokuluyor/870>.
- Doğanay, Ahmet - Çuhadar, Andaç - Sarı, Mediha. “Öğretmen Adaylarının Siyasal Katılımcılık Düzeylerine Çeşitli Etmenlerin Etkisinin Demokratik Vatandaşlık Eğitimi Bağlamında İncelenmesi”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 50/50 (2007): 213-246.
- Millî Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi genel Müdürlüğü. “Anadolu İmam Hatip Liseleri ve İmam Hatip Ortaokulları Vizyon Belgesi”. Erişim: 12 Ağustos 2019.

<http://Dogm.Meb.Gov.Tr/Www/Anadolu-İmam-Hatip-Liseleri-Ve-İmam-Hatip-Ortaokullari-Vizyon-Belgesi/İcerik/526>.

Ekşi, Halil - Aksak, Meryem - Yaman, Neslihan. “Öğretmenlerin Okul Yönetiminin Farklılıkları Yönetme Becerilerine İlişkin Algılarının Kişisel Anlam Profilleri ve Kurum İçindeki İnfomal İlişkileri Açısından İncelenmesi”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 44/44 (2016): 33-52.

Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. İstanbul: Liberte, 2019.

Gross, Patrick M. *Catholic Elementary School Principal Induction: An Investigation of Diocesan Supports For Competent, Confident Leadership*. Doktora, Creighton University, 2017.

Güven, Semra. “Sınıf Öğretmenlerinin Yeni İlköğretim Ders Programlarının Uygulanmasına İlişkin Görüşleri.” *Millî Eğitim Dergisi* 177 (2008): 224-235.

Helvacı, M. Akif - Çankaya, İbrahim - Bostancı, Aynur B. “Eğitim Denetmenlerinin Görüşlerine Göre Öğretmenlerin Okullarda Değişime Karşı Direnme Nedenleri ve Düzeyleri”. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 6/1 (2013): 120-135.

Helvacı, Mehmet Akif - Aydoğan, İsmail. “Etkili Okul ve Etkili Okul Müdürüne İlişkin Öğretmen Görüşleri”. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2011): 41-60.

Karacelil, Süleyman. “Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Problemleri: Şırnak İli Örneği”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (2010): 143-163.

Karataş, Süleyman - Tabak, Necla. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri”. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 3/1 (2010): 56-65.

Karateke, Tuncay. “İmam-Hatip Liselerinde İdarecilerin Karşılaştıkları Sorunlara Yönelik Nitel Bir Çalışma”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2015): 145-171.

Karateke, Tuncay. *İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Sorun ve Beklentileri (Batman İli Örneği)*. Yüksek Lisans, Fırat Üniversitesi, 2010.

Koçak, Emel - Turan, Selahattin - Aydoğdu, Elif. “Öğretmenlerin Yetki Devri, Otonomi ve Hesap Verebilirliklerine İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi”. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama* 5 (2012): 117-148.

Korkmaz, Mehmet. “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Bu Okulu Tercih Süreçleri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2013): 7-40.

- Lale, Cem Celil. “Ortaklar İmam Hatip Okulu Yıkılmak Üzere”. *Haber Aydın*. Erişim: 05 Ağustos 2018. <https://www.Haberaydin09.Com/Haber/2562730/Ortaklar-İmam-Hatip-Okulu-Yikilmak-Uzere>.
- Maxwell, Joseph A. “Designing A Qualitative Study”. *The SAGE Handbook of Applied Social Research Methods 2* (2008): 214-253.
- Memduhoğlu, Hasan Basri. “Türk Eğitim Sisteminde Okulların Yönetimi ve Okul Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sorunsalı”. *Millî Eğitim Dergisi* 176 (2007): 86-97.
- Meydan, Hasan - Hasanov, Behram - Dikmen, Fatmanur. “Nasıl Bir Çocuk? (Zonguldak İlindeki Velilerin Çocuklarında Görmek İstedikleri Değerlerin Okul Türü Değişkenine Göre Analizi)”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 13/29 (T.Y.): 149-190.
- Nasuhbeyoğlu, Vural. “Eğitim De Okullar Da Dökülüyor”. *Evrensel.Net*. Erişim: 15 Eylül 2018. <https://Www.Evrensel.Net/Haber/361429/Egitim-De-Okullar-Da-Dokuluyor?A=9a303>.
- Oktay, Ercan - Pekküçükşen, Şerife. “Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları-Türkiye İçin Kısa Bir Değerlendirme”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 2009/1 (2009): 172-186.
- Öcal, Mustafa. *İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994.
- Öcal, Mustafa. “Müdürlerine Göre İmam-Hatip Liseleri”. *Din Öğretimi Dergisi* 30 (1991): 36-65.
- Özkan, Metin - Arslantaş, H. İsmail. “Etkili Öğretmen Özellikleri Üzerine Sıralama Yöntemiyle Bir Ölçekleme Çalışması”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15/1 (2013): 311-330.
- Poucher, Jesse Wayne. *Relationship-Contingent Self-Esteem Predicts Self-Sacrifice To Resolve Conflict in the Face of More Severe Conflict*. Doktora, The University of Texas, 2018.
- Sakız, Gönül. “Etkili Öğretmenlik ve Öğretmen Niteliğinin Geliştirilmesi”. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi* 9/2 (2016): 214-244.
- Selvitopu, Abdullah - Taş, Ali - Bora, Veysel. “Ortaöğretim Öğrencilerine Kazandırılması Gereken Değerlere İlişkin Velilerin Okuldan Beklentileri”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 23/3 (2015): 979-994.
- West, David D’Layne. *An Analysis of Principal Burnout And Job-Person Fit Among Elementary, Middle, And High School Principals in Alabama*. Doktora, Liberty University School of Education, 2018.

Yeğın, Hüseyin İbrahim. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenlerinin Tükendişlik Düzeyleri”. *EKEV Akademi Dergisi* 58/58 (2014): 315-332.

Zengin, Mahmut. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Eğitim Öğretim Yeterlik Algıları”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013): 1-28.